

Ett röse med många berättelser

Läget för undersökningen markerat på utsnitt ur GSD-Översiktskartan skala 1:250 000.

Röset vid Arendal

Under bronsåldern för bortåt 3000 år sedan var havsnivån i Göteborgsområdet ungefär tio meter högre än vad den är idag. Landskapet såg då något annorlunda ut. Från Arendal i söder till Björlanda Kil i norr fanns ett sund som sträckte sig tvärsöver Hisingen. På bergskrön och avsatser ned mot och utmed sundet valde man att gravlägga sina döda under stora rösen, en typ av gravmonument som blivit ett signum för den förhistoriska epok vi kallar bronsåldern. Nästan som pärlor i ett band låg grav-

rösen utmed ömse sidor av det forna sundet och som, betecknande nog, tusentals år senare kommit att kallas för just – Bronsålderssundet. Idag är många rösen borta. Flera undersöktes när Arendalsvarvet kom till och vid de fortsatta exploateringarna av södra Hisingen under framförallt 1960 och 1970-talen.

Sensommaren 2017 skulle ännu ett av Bronsålderssundets pampiga rösen komma att undersökas inför planerna på en bergtäkt i

Omslagsbild: Röset vid Arendal. Foto: Mattias Öbrink.

Röset låg bland högväxta tallar och ett och annat lövträd. Till vänster i bild skimtar det fyrsidiga tornet byggt med stenar från röset. Foto: Johannes Nieminen.

Arendal. Fornlämningen låg på toppen av ett berg med hänförande utsikt över Göta Älvs mynning. Texten på fornminnesskylten som fanns uppställd invid röset upplyste besökaren om att röset var från bronsåldern. Den arkeologiska undersökningen skulle emellertid visa att så inte alls var fallet. Stenrösets mäktighet var i själva verket resultatet av ett monument-bygge som skett under den äldre järnåldern, i tiden mellan omkring 170 före Kristus och fram till ett par generationer efter år 0. Röset vid Arendal kunde efter undersökningen alltså inte alls beskrivas som ett klassiskt och stort bronsåldersröse!

Röseberget

Röset låg på högsta punkten av ett bergsparti beläget omkring 54 meter över havet. Här växte en skog av mestadels storvuxna tallar. Platsen var svår att nå till fots och röset låg mer eller mindre dolt bland träden som nästan helt skymde utsikten från rösebergets topp. Inför den arkeologiska undersökningen hade träden avverkats och med skogen borta förändrades

kraftigt upplevelsen av platsen. Runtom röseberget vidgades nu horisonten och bjöd en storlagen vy ut över Göta älvs inlopp med Älvsborgs fästning i fonden. Rösets monumentalitet på toppen av berget framträdde utomordentligt väl efter att skogen tagits bort. För havets resenärer har röset varit synligt från långväga håll.

I fornminnesregistret beskrevs röset vara uppmot 13 meter stort men växte, efter att all vegetation tagits bort, till ett uppmot 20 meter stort monument. Själva röset låg på bergskrönet men genom stenfyllda skrevor nedanför som flöt samman med rösepackningen uppe på krönet skapades kulisser av ett mäktigt monument, ämnat att med breddsidan åt väster kunna ses från havet. Från landsidan tedde sig röset inte lika monumentalt även om det fortfarande var ett stort röse.

Runt om röseberget fanns raviner. En av ravinerne har med all sannolikhet fungerat som en passage som från havssidan ledde människor fram till rösemiljön. Intrycket att ravinen kan ha fungerat som en sorts markör för gränsen mellan profan och helig mark förstärktes av

Från röseberget bjöds en storslagen vy ut över havet, Göta älvs mynning och Älvsborgs fästning.
Foto: Gisela Ångeby.

Röset framrensat. Stenpackningar som fyllde skrevor nedanför bergskränet förstärkte rösets monumentalitet, ämnat att se från havssidan. Mot väster. Foto: Mattias Öbrink.

Tiotalet skålgropar fanns inhuggna på en berghäll utmed en djup ravin. Mot norr.
Foto: Gisela Ångeby.

de tiotalet skålgropar som fanns utspridda över en slät och lodrät berghäll invid ravinens kant. Skålgroparna hade tidigare helt dolts av de träd som växte i ravinen och kom först att återupptäckas i släpljuset en arla morgon 2017. Här, vid den skålgropstäckta berghällen, blev de forntida besökarna nog varse om inträdet till den sakrala miljön och också kanske som en mental förberedelse inför de rituella handlingar som skulle utspelas vid röset.

En mångbottnad historia

Under det massiva höljet av stenar fanns inbyggda konstruktioner och spår efter skilda handlingar som i den arkeologiska analysen skulle väcka många frågor och lika många hypotetiska svar. Det fanns konstruktioner som tydde på att det ursprungligen kan ha byggts som ett så kallat långröse från den äldre bronsåldern på platsen. Ett långröse som under loppet av den äldre järnåldern omformats och återanvänts. Det fanns rester efter en kvinnas kremeringsbål och det fanns offrade skalkorn bland bålresterna. Kremeringen

och sädesoffret hade skett ett par hundra år före Kristi födelse. Några generationer senare utfördes en sekundärbegravning i en enkel grop, för övrigt den enda säkert identifierade gravgömmen i röset. Nästa gång man använder röset är under medeltiden då man tar sig in i röset för att i en grop lägga brända ben från får eller get. Därefter under sent 1880-tal byggdes med stenar från röset ett minnesmärke, ett fyrsidigt litet torn invid röset.

Vi har kunnat följa en sekvens av händelser som lämnat olika materiella spår. Den första händelsen tar avstamp i att platsen delvis modellerats om och jämnats ut genom att fylla bergets sprickor och skrevor med stenar. Därefter byggdes det vi tror först kan ha funnits på bergets topp, ett långröse från äldre bronsålder och som blir den första berättelsen i rösets brukarhistorik.

Den första berättelsen

Röset dolde två inre kallmurade konstruktioner. Den innersta var uppbyggd i en avlång husliknande form och som vi kallar ”rum-

Röset dölde två inbyggda konstruktioner. I centrum fanns en rektangulär kallmurad konstruktion inringad av en mångkantig kantkedja påbyggd med kallmur. Alla stenar plockades bort för hand och forslades bort med hjälp av ramper som fungerade som en sorts transportband ned till väntande grävmaskinskopa. Foto: Ulf Ragnesten/Karolina Kegel.

met”. Den andra konstruktionen bestod av en mångkantig kedja av stenar påbyggd med kallmur och som ringade in den husliknande anläggningen i rösets mitt. Innanför rummet fanns en stenpackning uppblandad med bålrester. Den äldsta kol 14-dateringen härifrån hamnade i skiftet yngre bronsåldern/äldre järnålder, det vill säga mellan 800–500 före Kristus, och flera gav förromersk järnålder i tidsspannet mellan 400 före Kristus och fram till år 0. Dateringarna förbryllade då vi utifrån de inbyggda konstruktionernas utseende och inbördes komposition snarare hade förväntat oss (äldre) bronsålder.

För att förstå varför dateringarna förbryllade får blicken vändas en kilometer bort och 15 år bakåt i tid. År 2002 undersöktes där nämligen ett röse med inbyggda konstruktioner som på ett slående vis påminde om formerna i röset vid Arendal. Rösena var närmast varandras spegelbilder när det gällde inbyggda konstruktioner. Emellertid fanns en stor kronologisk skillnad. Det andra röset hade varit i bruk mel-

lan cirka 1680 och fram till bronsålderns slut, medan dateringar från Arendalsröset snarare pekade mot äldre järnålder och med en kronologisk tyngdpunkt i den förromerska järnålderns senare del.

Den inbyggda anläggningen med formen av ett avlångt hus var troligen spåren efter ett ursprungligt långröse som delats. Att så var fallet kunde man se vid utgrävningen av ”tvillingröset” en kilometer bort. Där fanns en inre kantkedja som formmässigt knöt an till kantkedjan i ett närliggande långröse. Runt 1500 före Kristus delades kantkedjan, mittendelen plockades bort och den ena änden byggdes in i ett nytt röse. Om det på toppen av Arendalsberget verkligen funnits ett långröse med en begravning från äldre bronsålder kan vi bara spekulera kring utifrån likheterna i de båda monumentens konstruktioner. Vi saknar dateringar till bronsålder och det fanns heller inte tillstymmelse till spår efter en begravning utförd i bronsålder. Om det funnits en äldsta begravning i ett ursprungligt långröse

Röset med inbyggda konstruktioner. På bilden har röse-packningen utanför den yttre muren plockats bort för att framhäva den mångkantiga formen. Foto: Ulf Ragnesten/Karolina Kegel.

Bilden visar inbyggda konstruktioner i röset som undersöktes 2002. Formerna är slående lika dem som dokumenterades i röset vid Arendal. Foto: Ulf Ragnesten.

så har denna försvunnit under den period som lämnat mest spår i röset, nämligen den äldre järnåldern.

Kremeringsbål på berget?

Den andra berättelsen i rösets historik utspelades innanför de kallmurade väggarna i den avlånga konstruktionen i rösets mitt (del av ett ursprungligt långgröse?). Insidan fylldes här av en stenpackning lagd ”hul-ler om buller” och sotsvart kolhaltig jord.

Bland jorden låg en ringa mängd brända ben från en kvinna, och några smuliga keramik-skärvor. Lagret tolkas som resterna efter ett kremeringsbål. Kol 14-dateringar på brända ben gav som äldst 800–540 före Kristus medan dateringarna på både träkol och bränt skalkorn visade några århundraden senare.

En livligt diskuterad fråga under undersökningen var huruvida det avlånga ”rummet” primärt byggdes för att inhägna resterna efter ett gravbål. Om dateringarna ur bål-lagret även

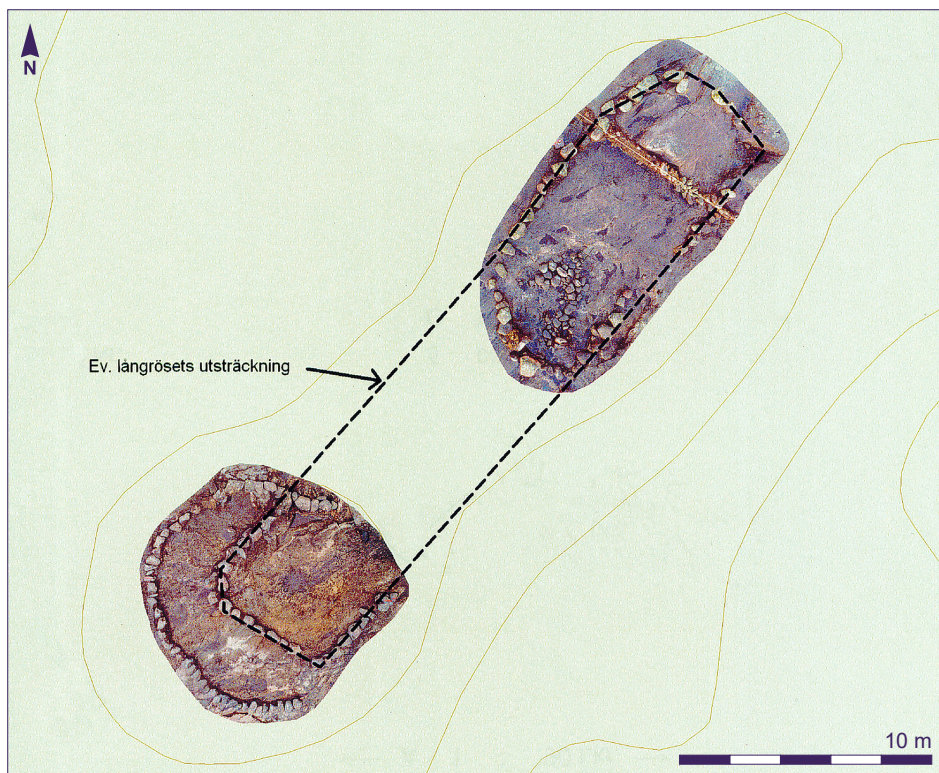

Illustration av hur kantkedjan i ett ursprungligt långgröse delats och hur långgrösets ena ände byggts in i ett nytt röse. Skala 1:300. Ur: Ragnesten 2004.

visade den kallmurade konstruktionens ålder skulle det ju innebära en kraftig förskjutning framåt i tid av en struktur som, enligt resonemanget ovan kring ett ursprungligt långgröse, borde tillhöra bronsålder!

Ett annat spørsmål var om bergskränet också hade varit platsen för ett gravbål. En kreming kan förvisso även ha skett annorstädes. Bålrester kan ha hämtats för att deponeras i ett avsevärt äldre monument och som en återkoppling till förfäderna. Men oavsett man har kremerat på plats, eller om det rör sig om hämtade bålrester, så kvarstår att det var en kvinnas kremeringsrester som stått i fokus för en rituell handling vi fann spår efter i den stenpackade sotsvarta jorden. Under en sten låg synligt för blotta ögat en koncentration av brända sädes-

korn, ett offer. Brända sädeskorn i detta sammanhang uttrycker en handling som ofta kopplas till kulten kring fruktbarhet och förfäderna. Säden kan ses som symbol för både grödornas ständiga återväxt och för människans fortlevnad i flera släktled.

Utgrävningen av det kallmurade "rummet" med bålresterna och resultaten av de naturvetenskapliga analyserna lämnade oss fler frågor än svar. Byggs det i själva verket i äldre järnålder och att det då alls inte rörde sig om resterna efter ett ursprungligt långgröse? Ville man i en period av förändringar i samhället knyta an till förfäderna genom att kopiera former från ett närbeläget bronsåldersröse, ett röse som förknippades med mytiska förfäder? Och slutligen, skapades under loppet av äldre

Den kallmurade avlånga konstruktionen i rösets mitt fylldes av en stenpackning uppblandad med kremeringsrester. Här närmare vi oss botten av lagret. Mot söder. Foto: Amir Abolmasomi.

järnålder det mäktiga rösemonumentet först och främst för att markera platsen för ett gravbål vars eldsken bör ha syns på långväga håll, såväl från havet som från landsidan, och inte vad som traditionellt kan förväntas, över en gravläggning?

Återkomsten

Alldeles innanför den inbyggda och mångkantiga kantkedjan fanns en oansenlig liten grop med brända ben. Bland benen låg bitar från en liten kniv i järn och harts som tyder på att benen legat i en behållare av förgängligt material. Det rör sig här om en sekundärbegravning som representerar den nästa berättelsen kring rösets historik, och också den enda som vi kunnat knyta till en konkret

gravgömma. Analyser på bränt ben och kol gav dateringar till 80–240 efter Kristus, alltså flera generationer efter arrangemangen med kremeringsrester och sädesoffer i ”rummet”.

Vi kunde se att kantkedjan brutits upp i samband med gravläggningen men också att kedjan efteråt hade återställts till sin runda form. Sekundärbegravningen skedde i rösets ”finsida” som vette mot havet. Man kan tycka att ur topografisk synpunkt borde det ha varit lättare att nalkas röset från landsidan men så har inte gjorts. Kanske hade packningens rösestenar utmed ”finsidan” vid tidpunkten för begravningen glesats ut och rasat nedför slänten och var därför lättare att bryta igenom? Den uppenbart medvetna placeringen av graven precis innanför kantkedjan är ett mönster som känns igen

Vid sidan av det fyrsidiga tornet som var byggt med stenar från röset fann vi inristade i berget namnet Anna Tode och tre årtal som anger barnens födelseår. Mot sydost. Foto: Gisela Ångeby.

från flera undersökta gravrösen och stensättningar. Man kan tänka sig kantkedjan som en gräns laddad med symbolik.

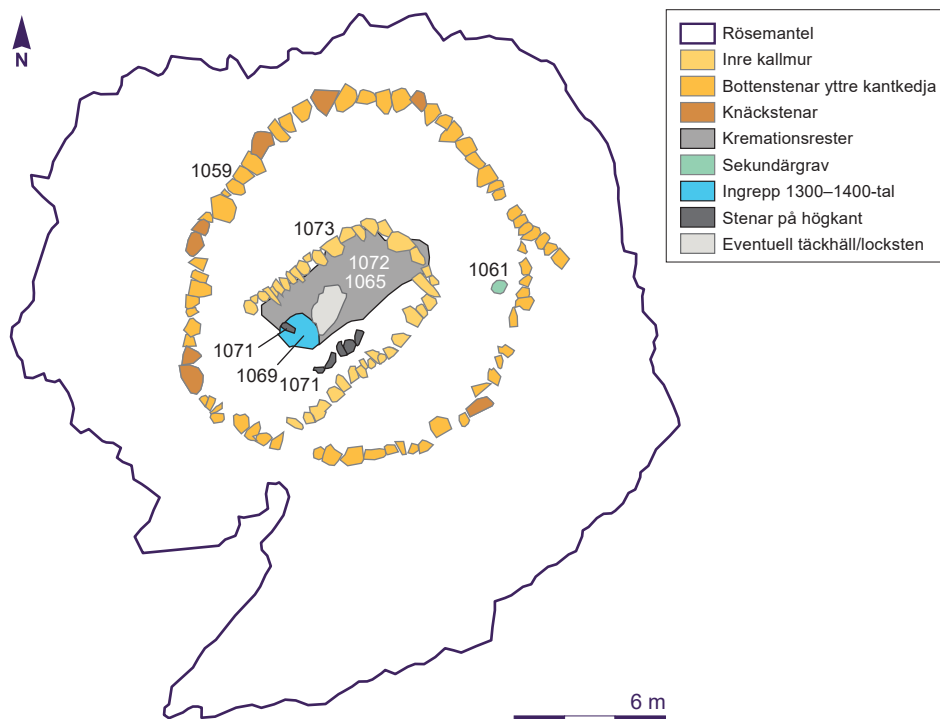
Den fjärde berättelsen

Ena änden av "rummet" i rösets mitt hade brutits upp. En bit in i packningen fanns en liten grop med brända ben från får eller get. Dateringen på ett ben gav 1300–1400-tal vilket sätter ramarna för nästa berättelse kring rösets brukarhistorik. Intrånget i röset samstämmer intressant nog med en tidsperiod som kännetecknades av digerdödens härjningar i landet under samma århundraden. Under den extrema stress som pestens härjningar rimligtvis måste ha orsakat lokalsamhället kan det funnits behov av att rikta sig till övernaturliga väsen eller högre makter och med en rituellt deposition av mat blidka dessa. Tiden sammanfaller även med den agrara krisen som drabbade inte bara Sverige utan

hela det europeiska jordbruket under första hälften av 1300-talet, en kris som förvärrades av digerdöden. Det stora röset i sig kanske omfattades av föreställningar kring ett mytiskt förflutet som var viktigt att återknyta till som verkningsbart medel mot både pestens härjningar och svälten i den agrara krisen spår. I alla händelser visar ingreppet att man kände till röset under medeltiden.

Den sista berättelsen

Vid bortplockandet av rösestenar hittades föremål, hela som trasiga, som vittnar om besök på platsen från 1800-talets andra hälft och fram till nutid. Det fanns glasskärvor efter sönderslagna buteljer, patronhylsor och moderna beslag i järn. Vi fann ett tyskt mynt från 1845 och en svensk krona präglad 1942. Ett ärgat föremål visade sig efter konservering vara ett kopparmynt från Oscar II:s regenttid (1872–1907). Föremålen hade av naturens

Plan över inbyggda kallmurade konstruktioner med bällager, sekundärbegravning och ingrepp under 1300–1400-talen. Skala 1:200.

olika krafter, eller med hjälp av små djur, transporterats ned mellan stenar och låg på olika nivåer djupt ned i packningen. Fynden må vara sentida men är också en intressant del av platsen och rösets historik som kan vittna om fornlämningens dragningskraft. Man kan lätt föreställa sig platsen som populär för vilostund med medhavd kost och möten av olika slag. Det tydligaste exemplet på detta var namnet "Anna Tode" och årtalen 1878, 1880 och 1881 som ristats in på en välvd och slät del av berget som vette mot havet. Invid ristningarna stod det fyrsidiga lilla tornet som byggts av stenar från röset. "Anna Tode" blir den sista berättelsen om rösets historik.

Under det lilla stentornet fanns inristade i berget tre bokstäver åtskilda av punkter, och som av allt att döma hänvisade till initialerna

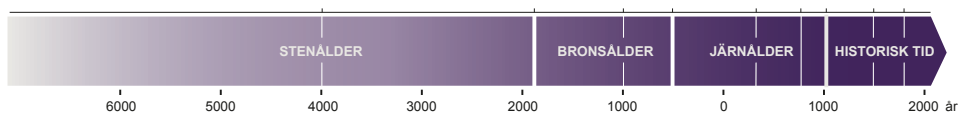
i ett namn. Bokstäverna var något svåra att tyda men kan ha varit G.H.T. Anna Tode var född i Kalmar 1856 men tillhörde vid sin död år 1942 Göteborgs Arendals församling. År 1877 gifter sig Anna med regementskommisarien Gustaf Henrik von Tell. När makarna flyttar från Småland till "N. Warfvet" vid Göta Älvs mynning 1884 har paret fyra barn, födda 1878, 1880, 1881 och 1882. De inristade årtalen på röseberget kan vi sålunda slå fast anger de tre äldsta barnens födelseår och att ristningen bör ha ägt rum mellan 1881 och 1882, alltså före det yngsta barnets födelse. Varför det fyrsidiga stenröset byggdes kan vi idag endast spekulera kring. Men en lockande tanke är att stenstoden restes av maken som ett minne tillägnad hustrun Anna och barnen.

Arkeologerna

Statens historiska museer

Röset ett minne blott. Mot söder. Foto: Gisela Ängeby.

Kontaktperson

Gisela Ängeby, tel. 010-480 82 10
gisela.angeby@arkeologerna.com
www.arkeologerna.com